

УДК 353:332

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕОКУПОВАНИХ ТА ПОСТТРАЖДАЛИХ ВІД КОНФЛІКТУ ТЕРИТОРІЙ

СУЗДАЛЄВА О. С.,
старший викладач
кафедри фінансів, обліку та
оподаткування,
Донецький державний університет
управління (м. Маріуполь)

В статті проаналізована екологічна ситуація, яка склалася на Донбасі внаслідок конфлікту. Розкрито сутність еколого-економічної системи та її вплив на сталий економічний розвиток територій. Запропоновані сценарії розвитку постраждалих від конфлікту територій з урахуванням екологічної складової.

Ключові слова: довкілля, еколого-економічна система, сталий розвиток, постраждала від конфлікту територія, комплексна стратегія.

В статье проанализирована экологическая ситуация, которая сложилась на Донбассе в результате конфликта. Раскрыто сущность эколого-экономической системы и ее влияние на стабильное экономическое развитие территорий. Предложены сценарии развития пострадавших от конфликта территорий с учетом экологической составляющей.

Ключевые слова: окружающая среда, эколого-экономическая система, стабильное развитие, пострадавшая от конфликта территория, комплексная стратегия.

The environmental situation that has developed in the Donbas as a result of the conflict is analyzed in the article. The essence of environmental-economic system and its influence on stable economic development of territories is revealed. Scenarios of development of the conflict-affected territories taking into account an ecological component are offered.

Keywords: environment, environmental-economic system, sustainable development, conflict-affected territory, a complex strategy.

Постановка проблеми. Екологічні проблеми Донбасу, посилені кризою, негативно впливають на всі сфери суспільного життя країни. Питання екологічної безпеки регіону є критичним та потребує негайного реагування з боку усіх зацікавлених сторін та громадськості.

Стан довкілля Донбасу ще до початку військового конфлікту викликав серйозне занепокоєння, а в умовах військових дій екологічна ситуація, що склалася на сході, може стати катастрофічною [1].

Критичною на сьогодні залишається проблема забруднення поверхневих та підземних вод. Через непоодинокі порушення роботи систем водопостачання і водовідведення відбуваються аварійні скиди забруднюючих речовин у водні

об'єкти. Особливу загрозу в цьому контексті становлять підтоплення шахт, що використовувалися як сховища відходів. Унаслідок впливу, що його чинять військова техніка, вибухи та згорання боєприпасів, значного забруднення зазнають ґрунти, що потребуватимуть рекультивації та відновлення. Лісові пожежі та незаконні рубки у регіоні спричиняють втрату лісових масивів та лісозахисних насаджень, завдається шкода об'єктам природно-заповідного фонду, порушується баланс екосистем. Військові дії посилюють проблему повоєнного з відходами, особливо в населених пунктах уздовж лінії зіткнення [2].

Крім безпосереднього впливу бойових дій на всі складові довкілля, занепокоєння викликають труднощі роботи природоохоронної системи. Брак інформації, обмеженість достовірних даних, несистематичні спостереження та відсутність доступу до екологічної інформації на непідконтрольних територіях перешкоджають прийняттю оперативних та розважливих управлінських рішень, що у кризових умовах є визначальним.

Саме тому врахування аспекту еколого-економічної збалансованості в процесі відновлення деокупованих та постраждалих від конфлікту територій сприятиме не тільки відбудові даних територій та допоможе знівелювати екологічні наслідки до мінімуму, а й позитивно вплине на розвиток та створення на даних територіях спроможних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відновлення територій та охорони навколишнього середовища в умовах ринкової економіки присвячені праці вітчизняних і закордонних авторів, а саме: Н. М. Чернова, Л. П. Асталіна, Н. В. Сімакова, А. П. Баннікова, Л. В. Моторіна, У. Баумоля, Д. Б'юкенена, Ю. Л. Воробйова, Г. В. Вигона, А. А. Голуба, П. Самуельсона, Б. А. Семененка, Р. Солоу, Р. Стейнера, Е. Б. Струкової, М. А. Суботіна, Г. Таллока.

Заслуговують уваги дослідження А.Ю. Жулавського та Л.В. Акуленка, які стверджують, що питання охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів необхідно розглядати в поєднанні з розвитком виробничих сил, так само як і розвиток останніх повинен бути пов'язаний з процесами відтворення природних ресурсів та факторів [3].

Крім того В. М. Шмандій та О. В. Шмандій у своїх доробках говорять про те, що важливою складовою національної безпеки держави є її екологічна безпека, яка визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Наявність значної кількості реальних та потенційних загроз екологічній безпеці потребує формування та реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки [4].

І. В. Бутирська наголошує, що кожний регіон має свою екологічну ємність та припустиме екологічне навантаження, яке залежить від здатності навколишнього середовища до асиміляції шкідливих відходів. Необхідно враховувати, що забезпечення соціальних та економічних потреб регіону повинно здійснюватися в межах екологічних обмежень [5].

Незважаючи на значущість проведених вітчизняних і зарубіжних досліджень, на сьогодні існує нагальна потреба в дослідженні екологічного аспекту відновлення деокупованих та постраждалих від конфлікту територій для

формування ефективної стратегії відповідної державної політики.

Метою статті є аналіз існуючої екологічної ситуації на Донбасі та розробка можливих сценаріїв відновлення територій з урахуванням екологічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військовий конфлікт на сході України призвів до цілого ряду небезпечних впливів на ґрунти та ландшафти, поверхневі і підземні води, рослинність і тваринний світ, бойові дії значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах.

Основна небезпека в умовах конфлікту пов'язана з можливістю забруднення навколишнього середовища через аварії, та серйозні порушення роботи на промислових та інших підприємствах регіону. До початку конфлікту в Донецькій і Луганській областях розташовувалося близько 4,500 потенційно небезпечних промислових об'єктів. З 2014 по 2017 на підприємствах регіону зафіксовано понад 500 випадків порушень штатної діяльності та аварійних ситуацій, частина яких пов'язана з потенційною небезпекою для населення і навколишнього середовища [7].

Серед багатьох промислових підприємств, які зазнали пошкоджень в результаті бойових дій, опинилися і найбільш екологічно небезпечні виробництва: Ясинівський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський, Макіївський та Донецький металургійні заводи, Торецький феросплавний завод, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, севєродонецький завод «Азот» та горлівський «Стирол», Слов'янська, Луганська, Вуглегірська та Міронівська теплові електростанції тощо [7].

В ході конфлікту неодноразово були зафіксовані випадки пошкодження інфраструктури та відключення від електропостачання вугледобувних підприємств, що призводило до зупинок систем водовідведення шахтних вод та в ряді випадків призвело до повного затоплення шахт. На сьогодні водовідлив не працює практично на всій території від м. Горлівка до м. Єнакієве, в районі Первомайська, частково – в містах Донецьк, Макіївка, Шахтарськ, Торецьк. 36 шахт регіону підтоплюються або вже повністю затоплені і не підлягають подальшій експлуатації. Частина пошкоджених та зупинених шахт на Донбасі було незаконно демонтовано [7].

Особливу загрозу становить підтоплення шахт, які використовувались як сховища відходів, наприклад, шахт «Олександр-Захід» та «Вуглегірська». Радіаційне забруднення підземних вод може спричинити підтоплення шахти «Юний комунар», де в 1979 р. було здійснено підземний ядерний вибух. Неминучим наслідком масштабного затоплення шахт стане підтоплення навколишніх територій і просідання поверхні, яке виведе з експлуатації будівлі, споруди і комунікації, включаючи підземні газопроводи, каналізаційні та водопровідні системи. Підтоплення шахт призводить до забруднення підземних та поверхневих вод залізом, хлоридами, сульфатами, іншими мінеральними солями і важкими металами [7].

За час конфлікту відзначені неодноразові порушення роботи систем і об'єктів водопостачання та водовідведення, в тому числі такі, що супроводжувалися аварійними скидами забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Результати проведених досліджень показали підвищені концентрації азоту і фосфору в воді річок Сіверський Донець, Клебан-Бик, Кальміус і Кальчик, що може інтерпретуватися як наслідок порушення роботи комунальних очисних споруд.

Конфлікт ускладнив поводження з твердими побутовими відходами, особливо в населених пунктах уздовж лінії зіткнення. До традиційного побутового сміття додаються залишки військової техніки, будівель, споруд та елементів інфраструктури, утилізація яких вимагає додаткових потужностей і неможлива без попереднього розмінування території і очищення її від боєприпасів.

Як результат проведення бойових маневрів або військових навчань, будівництва фортифікаційних споруд, вибухів та згорання боєприпасів, відбувається порушення поверхневого шару ґрунтів. Використання земель, пошкоджених унаслідок бойових дій, буде ускладнено необхідністю їх рекультивативації, розмінування територій та знешкодження боєприпасів [7].

Внаслідок лісових пожеж, механічних ушкоджень та незаконних вирубок, пов'язаних з триваючим на сході України конфліктом, втрачена велика частина лісових та лісозахисних насаджень. Це призведе до критичного зниження лісистості в Донецькій та Луганській областях та зниження полезахисних, ґрунтозахисних, водоохоронних та рекреаційних функцій лісів [7].

Через конфлікт постраждало біля 60 об'єктів природно-заповідного фонду Донецької і Луганської областей. Сьогодні їх охорона і відновлення ускладнюються відсутністю персоналу, припиненням фінансування та охорони територій. В регіоні відзначаються зміни в біорізноманітті, включаючи зникнення одних видів і неконтрольоване поширення та збільшення чисельності інших, в тому числі тих, що становлять загрозу санітарно-епідемічному стану територій та сільському господарству [7].

Початок збройного конфлікту практично паралізував багато аспектів природоохоронної діяльності на сході України. Наслідки початкового руйнування системи охорони навколишнього середовища в зоні конфлікту відчуваються донині: частина втраченої архівної інформації не відновлена, на частині територій не проводиться екологічний моніторинг, є проблеми з матеріально-технічним забезпеченням і браком фахівців. Відзначається відсутність повноцінної взаємодії між природоохоронними і військовими органами [7].

Необхідно відмітити, що ресурси, на основі яких будувалася могутність Донбасу минулого століття, втратили свої домінуючі позиції щодо конкурентоспроможності на глобальних ринках. Тим більше, що доступність традиційних ресурсів змінилася внаслідок поділу регіону лінією зіткнення. Роздрібно людський капітал, формуються нові центри економічної активності. Конфлікт уже набув затяжного характеру, а отже, цілісні конкурентоспроможні регіональні економічні системи мають будуватися в межах нині підконтрольних Україні територій. Зауважимо, що якнайшвидша реідентифікація Донбасу як цілого на початковій стадії без непідконтрольних територій створить базис наступної реінтеграції останніх, оскільки дасть можливість сформувати рушії розвитку регіону на основі сучасних конкурентних переваг [8].

Для забезпечення переходу на шлях сталого еколого-орієнтованого

розвитку особливу увагу необхідно звернути на формування головних принципових схем і механізмів еколого-економічної системи (далі ЕЕС), оскільки саме у даній системі визначаються особливості природних, соціальних і господарських умов функціонування регіону.

Стійкість ЕЕС визначається стійкістю її екологічної підсистеми, яка є основоположною по відношенню до соціальної і економічної підсистем. Якщо одна підсистема в системі функціонує, не узгоджуючись з іншими, її стійкість порушується.

Таким чином, еколого-економічна система – це сукупність взаємопов'язаних економічних, екологічних і соціальних відносин, які регулюються інституційним середовищем і направлених на формування сталого економічного розвитку [6; 9].

Саме системний підхід дозволить розв'язати низку завдань, які постають на шляху до гармонійного стійкого розвитку ЕЕС, зокрема прослідкувати і передбачити зміни у властивостях їхніх основних компонентів під впливом антропогенної діяльності суспільства, подолати фрагментарність бачення, впровадження та застосування головних екологічних важелів для ефективного відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій [6; 9].

В основу розробки моделі збалансованого економічного розвитку деокупованих та постраждалих від конфлікту територій повинен бути встановлений принцип програмно-цільового підходу.

Метою даного підходу повинно бути забезпечення задоволення потреб збалансованого економічного розвитку території в природних ресурсах на основі екологічно орієнтованих структурної перебудови економіки і розміщення продуктивних сил, а також раціонального використання природних ресурсів при збереженні унікальної екосистеми відповідно до принципів сталого розвитку.

Для кожної з постраждалих територій необхідно розглядати наступні варіанти сценарних умов (таблиця 1):

Таблиця 1

Сценарії розвитку постраждалих територій

Сценарій	Зміст
перший	пріоритети розвитку віддаються вирішенню екологічних проблем за рахунок заборони розвитку галузей, що використовують природні ресурси, які надають найвідчутнішу негативну дію на оточуюче середовище, і відповідного перерозподілу інвестиційних ресурсів
другий	передбачається менш жорстке обмеження економічного розвитку, але і менш радикальне вирішення екологічних проблем в майбутньому десятиріччі
третій	передбачаються найвищі темпи розвитку економіки і її основної складової – промисловості із здійсненням структурних змін, які сприяють вирішенню екологічних проблем, при обмежених обсягах заходів, які направлені винятково на скорочення негативного навантаження на оточуюче середовище

З урахуванням другого варіанту економічного розвитку деокупованих та постраждалих від конфлікту територій механізм реалізації запропонованої моделі екологічно безпечного розвитку розглядається за наступними напрямками:

- екологічні інвестиції в забезпечення екологічної безпеки;
- переробка і повторне використання відходів виробництва, викидів, стоків, вихлопів;
- вдосконалення системи оподаткування у сфері природокористування;
- вдосконалення системи екологічного страхування, аудиту, екологічної стандартизації і сертифікації;
- використання системи показників сталого розвитку;
- розвиток малого підприємництва в екологічній сфері;
- виховання екологічної свідомості і культури населення регіону [6; 9].

За основу розвитку еколого-економічної системи даних територій має бути поставлена ідея комплексності, гармонійності – правильного територіального поєднання екологічних, економічних, соціальних параметрів. Індикативна централізована політика при цьому повинна концентруватися головним чином на завданнях:

- підтримка ресурсної і екологічної рівноваги;
- фінансування соціальної інфраструктури до рівня гарантованого мінімуму;
- здійснення інвестицій в галузі технологічного зростання.

Критерії і параметри оцінки розвитку еколого-економічної системи повинні базуватися на використанні загально методичних ознак:

- комплексності – врахування всіх сторін об'єкту вивчення;
- системності – врахування взаємозв'язків і взаємозалежності чинників розвитку [6; 9].

Переосмислення ресурсного потенціалу дасть змогу оновити функціональне навантаження деокупованих та постраждалих від конфлікту територій в масштабах національної економіки, що поліпшить їхню залученість у вирішення завдань загальнодержавного значення, таких як реінтеграція територій зони конфлікту та структурна перебудова економіки Донбасу. Адже масштабів регіональної економіки, особливо в її нинішньому напівзруйнованому стані, очевидно недостатньо, щоб створити імпульс для економічного відновлення регіону.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Україна перебуває в ситуації, коли насамперед суспільство прагне вирішити економічні завдання, а екологічні блага відсуваються на другий план. Якість навколишнього та соціального середовища, навпаки, незважаючи на прогрес у технологіях виробництва, змінюється в умовах стабільної тенденції до спаду. Момент рівноваги в розвитку економічної, екологічної та соціальної складових вже пройдений, і в даний час підсистеми розвиваються в різних напрямках, дестабілізуючи всю господарську систему.

Врахування екологічного аспекту відновлення в комплексній стратегії відновлення та реінтеграції територій Донецької та Луганської областей має забезпечити міжсекторальну та міжрегіональну взаємодію для відновлення стійкої стабільності економік цих областей на засадах структурної модернізації

та подолання кризи, яка викликана руйнуванням інфраструктури та занепадом економіки.

Література:

1. Булатчик В., Аверин Д. На грани катастрофы: часть территорий Донбасса может стать непригодной для жизни в течении 5-10 лет. Остров, 26.05.2017.

2. Дурнев Д. Пора ли отступить с Донбасса: стало известно содержание секретного доклада. МКРУ, 11/07/2017.

3. Жулавский А. Ю., Акуленко В. Л. Экологизация общественного производства как основа сбалансированного развития территории. Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2004. №5(64). С. 114-122.

4. Шмандій В. М., Шмандій О. В. Екологічна безпека – одна з основних складових національної безпеки держави. Екологічна безпека. 1/2008 (1). С. 9-15.

5. Бутирська І. В. Управління еколого-економічним розвитком регіону в контексті сталості. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v2/NV-2012-v2_9.pdf

6. Клименко О. В. Формування соціо-еколого-економічної системи в регіоні в контексті сталого розвитку. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/30807-Formuvannja_so%D1%81%D1%96o-ekologo-ek/1.html

7. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. / К.: ВАІТЕ, 2017. 90 с.

8. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. Київ, РПВС України, 1999. 716 с.

9. Вишиванюк М. В. Державне забезпечення еколого-економічної збалансованості регіонального розвитку. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=472>

The environment of the Donbas before the beginning of the military conflict has caused serious concern, and in terms of military action, the environmental situation in the East of Ukraine could be catastrophic.

The problem of pollution of surface and groundwater is critical today. Accidental spills of pollutants into water bodies occur because of the repeated violations of work of systems of water supply and sanitation. A particular threat in this context are flooding the mines, which were used as waste repositories. Due to the impact of military equipment, explosions and combustion of munitions are subjected to significant contamination of the soil requiring remediation and reclamation. Forest fires and illegal logging in the region cause loss of forests and forest plantations, the damage is caused to objects of natural reserve Fund, it upsets the balance of ecosystems. Military action has exacerbated the problem of waste management, especially in the settlements along the line of contact.

In addition to the direct impact of hostilities on all components of the environment, there are concerns about the difficulty of working conservation systems. The lack of information, scarcity of reliable data, systematic observation and the lack

of access to environmental information on uncontrolled territories prevent the adoption of prudent operational and management decisions in times of crisis is crucial.

Therefore, the perspective of ecological-economic balance in the recovery process of the deoccupied and conflict-affected areas will not only contribute to the recovery of these territories and will help to neutralize the environmental impact to a minimum, but also will positively affect development in these areas wealthy local communities.

It should be noted that the resources on which was based the power of the Donbas last century, has lost its dominating position in terms of competitiveness in global markets. Moreover, the availability of traditional resources has changed because of dividing the region of the line of collision. Note that the early reintegration of Donbas as a whole at the initial stage without uncontrolled territories will create the basis for the subsequent reintegration of the latter, as it would be possible to form the driving forces of region development based on modern competitive advantage.

To ensure the transition is on a path of sustainable ecologically oriented development special attention should be paid to the formation of the basic concepts and mechanisms of the ecological-economic system (EES), since it is in this system determined by the characteristics of natural, social and economic conditions of functioning of the region.

A systemic approach will allow you to solve a number of problems that stand in the way of a harmonious sustainable development of the EES, in particular to trace and predict changes in the properties of their main components under the influence of anthropogenic activities of the society, to overcome the fragmentation of vision, implementation and utilization the main environmental tools for effective recovery and reintegration of the deoccupied and conflict-affected territories.